

VZŤAHY MEDZI RODINNÝMI, OSOBNOSTNÝMI A SITUAČNO-MOTIVAČNÝMI FAKTORMI Z PERSPEKTÍVY ALKOHOLOVEJ ZÁVISLOSTI

RELATIONS BETWEEN FAMILY, PERSONALITY, AND SITUATIONAL-MOTIVATIONAL FACTORS FROM THE PERSPECTIVE OF ALCOHOL ADDICTION DEPENDENCE

Zuzana ROJKOVÁ – Marta POPELKOVÁ

rojkoval.zuzana@gmail.com

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva,
Univerzita Konstantina Filozofa,
Kraskova ul. 1, 949 74 Nitra, SK
mpopelkova@ukf.sk

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá vzťahmi medzi rizikovými faktormi drogového správania. Rizikovosť bola skúmaná z perspektívy alkoholovej závislosti. Cieľom bola identifikácia mezifaktorových vzťahov z perspektívy rizik pre vývoj alkoholovej závislosti; na základe porovnania vzťahov zistených v skupine alkoholikov a v skupine bez diagnózy alkoholizmu. Bola použitá dotazníková metóda zložená zo štandardizovaného Dotazníka zisťovania spôsobu výchovy v rodine, Neo FFI osobnostného inventára a pôvodnej metodiky zisťovania situačno-motivačných faktorov. Výskumný súbor tvorilo 152 respondentov s diagnózou alkoholizmu a 82 respondentov bez diagnózy alkoholizmu. Ako riziková sa ukázala kombinácia faktorov: záporný emočný vzťah v rodine – vyšší neurotizmus – rozporné výchovné riadenie – únik z problémov ako situačný faktor užívania alkoholu.

Kľúčové slová: Experimentovanie s alkoholom, užívanie alkoholu, závislosť, adolescencia, rodinné faktory, vplyv skupiny, únik z problémov, zvedavosť, túžba po účinku.

Abstract

This paper discusses the relationships between risk factors in drug consumption. The level of risk was assessed from the perspective of alcohol addiction with the aim of identifying relations among risk factors in terms of risks encountered during the development of alcohol addiction; these relations were compared using two sample groups, one consisting of alcoholics and the other of individuals with no alcoholism diagnosis. The method involved a questionnaire based on a standardized questionnaire on family upbringing methods, the Neo FFI personality inventory, and a self-developed methodology for determining situational-motivational factors. The data set consisted of 152 respondents diagnosed as alcoholics and 82 respondents without this diagnosis. A combination of factors was found to be high-risk: negative emotional relationship in the family – increased neuroticism – problematic upbringing – escape from problems as a situational factor for alcohol use.

Key words: Experimentation with alcohol, addiction, adolescence, family factors, group influence, escape from problems, curiosity, desire for effect

ÚVOD

Napriek výskumu v oblasti drogovej problematiky, ktorý je v rôznych podobách realizovaný niekoľko desaťročí, a napriek neustálym preventívnym opatreniam, drogové správanie je stále veľkým problémom. Preto sa kladie dôraz na nachádzanie nových poznatkov a overovanie starých. Výskum faktorov drogového správania bol väčšinou zameraný na skúmanie izolovaných rizikových faktorov. V súčasnosti sa kladie dôraz na koncepcie rizikových kombinácií alebo kumulácií faktorov (Orosová, 2003), ale výskum v tejto sfére stále nie je v dostatočnej miere realizovaný. Zároveň je väčšina výskumov zameraná na skúmanie rizikových faktorov užívania drog v období adolescencie (napr. Newcomb, 1986; Simantov, 2000; Verešová, 2004), v ktorom je drogové správanie v určitom zmysle prirodzeným javom (ako napríklad uvádza May, 1992) pri hľadaní identity (napr. Macek, 2003). Experimentovanie s drogami v tomto období vo väčšine prípadov nezotrváva do ďalších vývinových období. Iným prípadom je užívanie legálnych drog, pri ktorom sa po dosiahnutí dospelosti strácajú niektoré významy pre jednotlivca (napr. túžba urobiť niečo rebelantské, zakázané, vzburá proti dospelým, túžba cítiť sa dospelým), napriek tomu je užíva ďalej.

Prečo by sme sa mali v prevencii zamerať na užívanie alkoholu?

K legálnym drogám, ktoré sú najrozšírenejšie v spoločnosti, patria tabakové výrobky a alkohol. Fajčenie je, tak ako aj pitie alkoholu, závažný problém. Najrizikovejšie obdobie pre vznik návyku na fajčenie je obdobie dospievania, kedy adolescenti často začínajú fajčiť „z frajeriny“, ale veľmi skoro vzniká návyk na nikotín a psychická závislosť. Alkohol je v spoločnosti vysoko tolerovaný a jeho negatívne dôsledky na zdravie sú často maskované „pozitívnymi“ účinkami. Väčšinou sa propaguje alkohol v zmysle, že malé množstvá neškodia (na rozdiel od fajčenie, ktoré je spoločnosťou skôr odsudzované, aj keď tolerované). Alkoholizmus ako závislosť na alkohole má však oveľa negatívnejší dopad na spoločnosť ako závislosť na nikotíne a užívanie alkoholu v mnohých prípadoch prechádza do užívania iných druhov drog (Jung, 2001).

V aktuálnej štúdii prinášame výsledky výskumu, ktorý sme realizovali v rámci dizertačnej práce. Výskumný problém spočíval v nedostatočnej objasnenosti vzťahov a súvislostí medzi jednotlivými faktormi drogového správania, ktoré vo svojich špecifických kombináciách vplývajú (spôsobujú, moderujú) na jeho vývoj do závažnejších foriem v nasledujúcich vývinových obdobiach. Zo drogových závislostí sme sa zamerali na alkoholizmus. V práci sme skúmali vzťahy medzi vybranými faktormi drogového správania: spôsob výchovy v rodine, osobnostné charakteristiky (neurotizmus a extroverzia), vek pri experimentovaní s alkoholom, vek zahájenia pravidelného pitia alkoholu, alkoholové správanie v rodine, závislosť v primárnej rodine (ako genetický faktor) a situačno-motivačné faktory experimentovania s alkoholom a pravidelného užívania alkoholu. Uvedené faktory sme skúmali RETROSPEKTIVNE na základe získaných dát prevažne z obdobia adolescencie respondentov. Faktory sme analyzovali z perspektívy závislosti na základe medzifaktoriálnych vzťahov vrámci skupiny alkoholikov, ich porovnania medzi skupinou alkoholikov a skupinou bez diagnózy alkoholizmu a na základe analýzy rozdielov v medzifaktoriálnych vzťahoch medzi skupinou alkoholikov a skupinou bez diagnózy alkoholizmu. V aktuálnom príspevku uvedieme najdôležitejšie zistenia týkajúce sa rozdielov vo vzťahoch medzi oboma skupinami. V práci sme vychádzali z teoretických východísk týkajúcich sa rizikových faktorov drogového správania.

Rodinné faktory

Pri formuláciách predpokladov o rodinných faktoroch (premenné emočný vzťah matky a otca a výchovné riadenie u matky a u otca) sme vychádzali s poznatkov a východísk odborníkov

(Tarter et al., 2006; Masarik a kol., 2000; Presl, 1994; Sullivan a Farrell, 2002; Poliaková a kol., 2000; Kolibáš a Novotný, 1996; Netík a kol., 1991 a i.), ktorí sa zhodujú, že na vývoj rizikového správania u detí negatívne vplyvajú negatívne alebo nedostatočné vzťahy s rodičmi a výchovné riadenie rodičov (napr. v prácach Hawkins et al., 1997; Simantov et al., 2000; Sullivan a Farrell, 2002 a i.). Poznatky odborníkov hovoria v súvislosti s výchovným riadením (rizikovým faktore pre užívanie drog) ako o „výchovných praktikách“ rodičov všeobecne bez smerovania (napr. v prácach Hawkins et al., 1997; Simantov et al., 2000). Iní (napr. Hoffman, 1993; Dunham and Zimmerman (1997); Seydlitz and Jenkins (1998) in Ford, 2008; Wu et al., 2004) prezentujú názory, že ak je rodičovské riadenie vysoké, užívanie drog je nízke, ak je nízke nastavenie limitov, problémy s užívaním drog sa zintenzívňujú.

Osobnostné črty

Výskumy doteraz nepriniesli jasné poznatky o typickej osobnosti jednotlivca, ktorý sa stáva závislým, iba naznačujú, že ide o dva typy osobností (napr. Presl, 1994; Komárik, 1998; Verešová, in Poliaková a kol., 2000). Neskúmali sme neurotizmus a extroverziu ako samostatný faktor, ale len vo vzťahu k iným rizikovým faktorom. Bez ohľadu na štruktúru osobnosti našej vzorky sme predpokladali, že jednotlivci s väčšou emocionálnou labilitou budú viac podliehať situačno-motivačnému vplyvu SMF únik z problémov (pri experimentovaní aj pravidelnom užívaní) a extroverzovaní jednotlivci budú inklinovať k užívaniu alkoholu v spoločenských situáciách v skupine priateľov (rovesníkov).

Situačno-motivačné faktory

Pre situačné faktory sme vytvorili kategorizáciu situačno-motivačných faktorov užívania alkoholu. Vychádzali sme práve z teoretických a praktických poznatkov z literatúry (príčinné faktory experimentovania a užívania drog), ktoré sme posúdili z hľadiska vývinových osobitostí a vytvorili tri kategórie. Dva druhy faktorov sú podobné pre experimentovanie aj pravidelné užívanie, tretí je špecifický pre tieto dve rôzne úrovne alkoholového správania.

a, vplyv skupiny (rovesníkov): Prvú situáciu predstavuje vplyv rovesníckej skupiny na jednotlivca, aby vyskúšal drogu alebo alkohol (pri experimentovaní). V období dospievania zohráva rovesnícka skupina podstatnú úlohu pri formovaní osobnosti jednotlivca, preto je človek náchylný tlak rovesníckej skupiny vyrovnávať a podlieha jej vplyvu (Kaplan et al., 1996; Sejčová a Malík, 2006; Kolibáš a Novotný, 1996; Komárik, 1998; Presl, 1995; Hawkins et al., 1992; Simantov et al., 2000 a i.). Účinok drog a s tým spojený pocit spolupatričnosti patria k podstatným posilňovacím mechanizmom užívania drogy (pri pravidelnom užívaní – rituály). Pri *pravidelnom užívaní* „pravidelnosť“ (regular drinking) evokuje určité opakovanie situácií, kedy sa užíva alkohol, spoločenské príležitosti, rituály v rámci partie kamarátov, pitie alkoholu ako súčasť životného štýlu, ide o situácie, kde pôsobí skupina, menšia – partia priateľov, či väčšia – spoločnosť, ktorá pri určitých príležitostiach toleruje pitie alkoholu.

b, zvedavosť a túžba po novosti vs. túžba po účinku: Druhú skupinu situácií demonštrujú vnútorné motívy, ktoré sú tiež dané špecifikom vývinového obdobia dospievania, ktoré sa prejavujú túžbou skúsiť niečo nové, zvedavosťou, ako to chutí, čo to s človekom robí, s tým súvisí aj rebelantstvo a túžba po pocite dospelosti, ako revolta proti normám (spoločenským, rodičovským). Tieto prirodzené tendencie vyplývajú z hľadania vlastnej identity. Konkrétne tento faktor popisujú napríklad Dimoff a Carper (1994); Hawkins et al. (1992); Sejčová a Malík (2006); Silbereisen (1985, in Ondrejko, 1999) chápe v týchto súvislostiach užívanie drogy ako demonštráciu vlastnej dospelosti, prípadne nezávislosti alebo užívanie drogy ako úmyselného porušovania noriem – ako výraz odmietania uznávaných spoločenských hodnôt a noriem. Pri *pravidelnom užívaní* do situácie užívania vstupuje ďalší aspekt – túžba po účinku (reward craving podľa Heinza et al., 2002), keď človek pije alkohol pre

stavy, ktoré v ňom vyvoláva. Pri nižších množstvách jednotlivec cíti povzbudenie a osvieženie, pri vyšších množstvách dochádza k eufórii, čiastočne zmeneným stavom vedomia. Jednotlivec pije alkohol so zámerom prežívať účinky, táto túžba je jeho vnútorným motívom. c, únik z problémov vnútorných, vonkajších: Tretiu skupinu tvoria príčinné faktory experimentovania s drogami podľa Dimoff a Carpera (1994): útek pred vonkajšími problémami, útek pred vnútornými emotívnymi problémami. Silbereisen (in Ondrejko, 1999) ich charakterizuje ako *užívanie drogy ako náhrady; užívanie drog s funkciou vyrovnávania záťažových, prípadne krízových situácií*. V tomto prípade ide o situácie a motívy, ktoré nevyplývajú so špecifika vývinového obdobia, ale skôr sú negatívnym dôsledkom zlyhania plnenia vývinových úloh. Uvedené situácie sa vyskytujú aj pri *pravidelnom užívaní alkoholu*, keď alkohol pomáha uvoľňovať stres a zabudnúť na problémy (Simantov et al., 2000). Ide o záťažové a stresové životné situácie – externé a interné (osobné problémy jednotlivca – psychické, súkromné problémy, frustrácia, deprivácia, depresia, zúfalstvo, pocity nepotrebnosti, opustenosti, nedostatok lásky, a pod.). Medzi osobnosťou a prostredím vzniká určité napätie, ktoré chce jednotlivec riešiť alkoholom. Negatívne prežívanie (fyzické, psychické) predchádza pitiu, alkohol prežívanie potláča (withdrawal relief craving podľa Heinza, 2002). Píťie alkoholu tu môže byť sčasti sprevádzané túžbou po účinku, avšak tento nie je požadovaný pre účinok ako taký, ale pre kompenzáciu, zabúdanie, odreagovanie od prežívanej záťaže.

METÓDY

Voľba metódy na zisťovanie vybraných faktorov drogového správania predstavovala náročný proces. Keďže charakter údajov bol zväčša retrospektívny, zvolili sme dotazníkovú metódu. Na zisťovanie rodinných faktorov (emočný vzťah v rodine, výchovné riadenie v rodine) sme použili Dotazník spôsobu výchovy v rodine (Čáp, Boschek, 1994), na zisťovanie osobnostných charakteristík (neurotizmus, extroverzia) sme použili NEO-FFI osobnostný inventár (Ruisel, Halama, 2007). K zisťovaniu situačno-motivačných faktorov (SMF) sme vytvorili pôvodnú metodiku (prvá etapa v publikácii Rojková, 2010), ktorá meria (podľa kategorizácie spomenutej vyššie) tri SMF experimentovania a alkoholom – vplyv rovesníkov, zvedavosť a únik z problémov a tri SMF pravidelného užívania alkoholu – vplyv skupiny, túžba po účinku a únik z problémov.

Súbor skupiny alkoholikov tvorilo 151 respondentov s diagnózou závislosti od alkoholu z troch zariadení na liečbu drogových závislostí – Psychiatrická nemocnica Philippa Pinela v Pezinku, OLÚP Predná Hora a Psychiatrická nemocnica prof. Matulaja v Kremnici. Výskumnú skupinu tvorí 131 mužov a 20 žien priemerného veku 43,64 rokov (min. 19, max. 67). Súbor skupiny bez diagnózy alkoholizmu tvorilo 82 respondentov, priemerného veku 38,38 rokov (min. 22, max. 63), 71 mužov a 11 žien. Respondenti oslovení (osobne a prostredníctvom sociálnych sietí) s cieľom získania dát pre skupinu bez závislosti boli zaradení do výskumu, ak nedosahovali hodnotu väčšiu alebo rovnú 3 v Johns Hopkinsovom Skríningovom kvíze zneužívania alkoholu.

Výskumná otázka:

Aké sú rozdiely vo vzťahoch medzi vybranými faktormi medzi skupinou alkoholikov a skupinou bez diagnózy alkoholizmu?

Pre zodpovedanie na výskumnú otázku bolo potrebné štatistické vyhodnotenie jednotlivých vzťahov v rámci jednej a druhej skupiny a na záver analýza ich rozdielov.

Premenné:

- Situačno-motivačné faktory (SMF) experimentovania s alkoholom: „Vplyv rovesníckej skupiny“, „Zvedavosť a túžba po novosti“ a „Únik z problémov“ boli zisťované z položiek druhej tabuľky pôvodného dotazníka. Ku každému faktoru patrili štyri položky, zrátaním skóre vznikli kvantitatívne ordinálne premenné v rozsahu 5–25, čím vyššie skóre, tým silnejší faktor.
- Situačno-motivačné faktory (SMF) pravidelného užívania alkoholu: „Vplyv skupiny“, „Túžba po účinku“ a „Únik z problémov“ boli zisťované z položiek tretej tabuľky pôvodného dotazníka. Ku každému faktoru patrilo päť položiek, zrátaním skóre vznikli kvantitatívne ordinálne premenné v rozsahu 5–25, čím vyššie skóre, tým silnejší faktor.
- Spôsob výchovy v rodine: Spôsob výchovy tu tvoria 4 komponenty (kladný, záporný, požiadaviek, voľnosti), každý zvlášť pre matku a otca. Premenné pre komponenty sú kvantitatívne kardinálne. Dotazník ďalej poskytuje inštrukciu na syntézu kladného a záporného komponentu do premenných „Emočný vzťah matky“ a „Emočný vzťah otca“. S uvedenými premennými sme pracovali pri testovaní. Uvedené premenné sú kvantitatívne ordinálne. Tiež komponenty požiadaviek a voľnosti sa dajú syntetizovať do premenných „Výchovné riadenie matky“ a „Výchovné riadenie otca“. Premenné kodovali ako nominálne, a tak sme s nimi aj pracovali pri testovaní.
- Osobnostné premenné: kvantitatívne kardinálne premenné „Extroverzia“ a „Neurotizmus“.

VÝSLEDKY

Rozdiely vo vzťahoch medzi *emočným vzťahom v rodine a SMF experimentovania s alkoholom*: Zatiaľčo v skupine alkoholikov sa ukázali ako štatisticky významné vzťahy medzi emočným vzťahom matky aj otca a všetkými tromi overovanými situačno-motivačnými faktormi experimentovania s alkoholom, v skupine bez diagnózy alkoholizmu je vzťah len medzi emočným vzťahom otca a SMF experimentovania – zvedavosť (výsledky v tab.1).

Tabuľka 1

Vzťahy medzi emočným vzťahom v rodine a SMF experimentovania s alkoholom – skupina alkoholikov a skupina bez diagnózy alkoholizmu (boli zisťované výpočtom Spearmanovho rho koeficientu, pri hladine významnosti sig. < 0,05)

Skupina alkoholikov	Emočný vzťah matka	Emočný vzťah otec	Skupina bez diagnózy	Emočný vzťah matka	Emočný vzťah otec
Exp.-Vplyv rovesníkov	0,197	0,300	Exp.-Vplyv rovesníkov	-0,033	0,034
sig.	0,019	0,001	sig.	0,770	0,769
Exp.-Zvedavosť	0,259	0,379	Exp.-Zvedavosť	0,169	0,223
sig.	0,002	0,000	sig.	0,128	0,049
Exp.-Únik z problémov	0,217	0,367	Exp.-Únik z problémov	-0,035	0,094
sig.	0,009	0,000	sig.	0,754	0,410

Rozdiely vo vzťahoch medzi *výchovným riadením v rodine a SMF experimentovania s alkoholom*: V skupine alkoholikov sa ukázal ako významný vzťah medzi výchovným riadením matky aj otca a všetkými tromi SMF experimentovania, v skupine bez diagnózy alkoholizmu sú podľa výsledkov významné vzťahy medzi výchovným riadením u matky a SMF experimentovania – vplyv rovesníkov a zvedavosť (tab. 2). Vo všetkých troch SM faktoroch boli v skupine alkoholikov hodnoty u matky aj u otca najvyššie u respondentov s rozporným

výchovným riadením. Pri všetkých troch faktoroch boli najnižšie hodnoty pri strednom výchovnom riadení matky aj otca.

Tabulka 2

Rozdiely v SMF experimentovania s alkoholom podľa typu výchovného riadenia v rodine – skupina alkoholikov a skupina bez diagnózy alkoholizmu (boli zisťované použitím Kruskal-Wallisovho testu, pri hladine významnosti sig. < 0,05)

Skupina alkoholikov				Skupina bez diagnózy alkoholizmu			
Výchovné riadenie matky	Exp.-Vplyv rovesníkov	Exp.-Zvedavosť	Exp.-Únik z problémov	Výchovné riadenie matky	Exp.-Vplyv rovesníkov	Exp.-Zvedavosť	Exp.-Únik z problémov
Chi-Kvadrát	8,074	17,717	19,237	Chi-Kvadrát	8,039	11,138	1,426
df	3	3	3	df	3	3	3
Asymp. Sig.	0,045	0,001	0,000	Asymp. Sig.	0,045	0,011	0,699
Výchovné riadenie otca				Výchovné riadenie otca			
Chi-Kvadrát	15,207	10,481	17,285	Chi-Kvadrát	1,459	1,786	0,26
df	3	3	3	df	3	3	3
Asymp. Sig.	0,002	0,015	0,001	Asymp. Sig.	0,692	0,618	0,967

Rozdiely vo vzťahoch medzi *osobnostnými charakteristikami a SMF experimentovania* s alkoholom: V skupine alkoholikov bol podporený predpoklad o vzťahu medzi neurotizmom a SMF experimentovania – únik z problémov. Zároveň sa pri testovaní ukázal ako významný aj vzťah medzi neurotizmom a zvedavosťou pri experimentovaní. V skupine bez diagnózy alkoholizmu nie sú žiadne významné vzťahy medzi neurotizmom a SMF experimentovania. Rozdiely vo vzťahoch medzi extroverziou a SMF experimentovania s alkoholom medzi skupinou alkoholikov a skupinou bez diagnózy podľa získaných výsledkov nie sú (tab.7).

Rozdiely vo vzťahoch medzi *osobnostnými charakteristikami a spôsobom výchovy* v rodine: Medzi extroverziou a spôsobom výchovy v rodine (emočný vzťah a výchovné riadenie) neboli zistené žiadne vzťahy ani v jednej skupine. Vzťahy medzi neurotizmom a spôsobom výchovy v rodine (emočný vzťah aj výchovné riadenie u matky aj u otca) sa ukázali ako významné v skupine alkoholikov (tab.3 a 4). V skupine bez diagnózy alkoholizmu je podľa výsledkov významný len vzťah medzi neurotizmom a výchovným riadením u otca (tab.3 a 4).

Tabulka 3

Vzťah medzi emočným vzťahom v rodine a osobnostnými charakteristikami neurotizmus a extroverzia – skupina alkoholikov a skupina bez diagnózy alkoholizmu (boli zisťované výpočtom Spearmanovho rho koeficientu, pri hladine významnosti sig. < 0,05)

Skupina bez diagnózy	Neurotizmus	Extroverzia	Skupina alkoholikov	Neurotizmus	Extroverzia
Emočný vzťah matka	0,210	-0,123	Emočný vzťah matka	0,331	-0,117
sig.	0,061	0,278	sig.	0,000	0,170
Emočný vzťah otec	0,093	0,044	Emočný vzťah otec	0,453	-0,086
sig.	0,418	0,704	sig.	0,000	0,345

Tabulka 4

Rozdiely v neurotizme a extroverzii podľa typu výchovného riadenia v rodine – skupina alkoholikov a skupina bez diagnózy alkoholizmu (boli zisťované použitím Kruskal-Wallisovho testu, pri hladine významnosti sig. < 0,05)

Skupina bez diagnózy			Skupina alkoholikov		
Výchovné riadenie matky	Neurotizmus	Extroverzia	Výchovné riadenie matky	Neurotizmus	Extroverzia
Chi-Kvadrát	2,996	0,347	Chi-Kvadrát	19,853	3,412
df	3	3	df	3	3
Asymp. Sig.	0,392	0,951	Asymp. Sig.	0	0,332
Výchovné riadenie otca	Neurotizmus	Extroverzia	Výchovné riadenie otca	Neurotizmus	Extroverzia
Chi-Kvadrát	9,001	0,137	Chi-Kvadrát	9,512	7,094
df	3	3	df	3	3
Asymp. Sig.	0,029	0,987	Asymp. Sig.	0,023	0,069

Rozdiely vo vzťahoch medzi *emočným vzťahom v rodine a SMF pravidelného užívania alkoholu*: Zatiaľčo v skupine alkoholikov sa ukázali ako štatisticky významné vzťahy medzi emočným vzťahom matky aj otca a všetkými tromi overovanými situačno-motivačnými faktormi pravidelného užívania, v skupine bez diagnózy alkoholizmu je vzťah len medzi emočným vzťahom v rodine a SMF pravidelného užívania – vplyv skupiny (tab.5).

Tabulka 5

Vzťahy medzi emočným vzťahom v rodine a SMF pravidelného užívania alkoholu – skupina alkoholikov a skupina bez diagnózy alkoholizmu (boli zisťované výpočtom Spearmanovho rho koeficientu, pri hladine významnosti sig. < 0,05)

Skupina alkoholikov	Emočný vzťah matka	Emočný vzťah otec	Skupina bez diagnózy	Emočný vzťah matka	Emočný vzťah otec
Prav.užív.-Vplyv skupiny	0,224	0,273	Prav.užív.-Vplyv skupiny	0,279	0,367
sig.	0,007	0,002	sig.	0,011	0,001
Prav.užív.-Túžba po účinku	0,193	0,332	Prav.užív.-Túžba po účinku	0,134	0,128
sig.	0,021	0	sig.	0,229	0,26
Prav.užív.-Únik z problémov	0,293	0,358	Prav.užív.-Únik z problémov	-0,02	0,07
sig.	0	0	sig.	0,856	0,54

Rozdiely vo vzťahoch medzi *výchovným riadením v rodine a SMF pravidelného užívania alkoholu*: V skupine alkoholikov sa ukázal ako významný vzťah medzi výchovným riadením matky aj otca a SMF pravidelného užívania – únik z problémov, v skupine bez diagnózy alkoholizmu sú podľa výsledkov významné vzťahy medzi výchovným riadením u matky a SMF pravidelného užívania alkoholu – túžba po účinku (tab.6).

Tabulka 6

Rozdiely v SMF pravidelného užívania alkoholu podľa typu výchovného riadenia v rodine - skupina alkoholikov a skupina bez diagnózy alkoholizmu (boli zisťované použitím Kruskal-Wallisovho testu, pri hladine významnosti sig. < 0,05)

Skupina alkoholikov – SMF pravidelného užívania				Skupina bez diagnózy – SMF pravidelného užívania			
Výchovné riadenie matky	Vplyv skupiny	Túžba po účinku	Únik z problémov	Výchovné riadenie matky	Vplyv skupiny	Túžba po účinku	Únik z problémov
Chi-Kvadrát	4,925	4,805	16,532	Chi-Kvadrát	7,057	8,585	1,935
df	3	3	3	df	3	3	3
Asymp. Sig.	0,177	0,187	0,001	Asymp. Sig.	0,07	0,035	0,586
Výchovné riadenie otca				Výchovné riadenie otca			
Chi-Kvadrát	1,949	4,972	14,213	Chi-Kvadrát	1,451	0,883	1,232
df	3	3	3	df	3	3	3
Asymp. Sig.	0,583	0,174	0,003	Asymp. Sig.	0,694	0,83	0,745

Rozdiely vo vzťahoch medzi *osobnostnými charakteristikami a SMF pravidelného užívania* alkoholu: V skupine alkoholikov bol podporený predpoklad o vzťahu medzi neurotizmom a SMF pravidelného užívania – únik z problémov. Zároveň sa pri testovaní ukázali ako významné aj vzťahy medzi neurotizmom a SMF vplyv skupiny a túžba po účinku pri pravidelnom užívaní (tzn. u všetkých troch faktorov). V skupine bez diagnózy alkoholizmu nie sú žiadne signifikantné vzťahy medzi neurotizmom a SMF pravidelného užívania alkoholu. Rozdiely vo vzťahoch medzi extroverziou a SMF pravidelného užívania alkoholu medzi skupinou alkoholikov a skupinou bez diagnózy podľa získaných výsledkov významné nie sú (tab.7).

Tabulka 7

Vzťahy medzi osobnostnými charakteristikami neurotizmus a extroverzia a SMF experimentovania a pravidelného užívania alkoholu – skupina alkoholikov a skupina bez diagnózy alkoholizmu (boli zisťované výpočtom Pearsonovho rho koeficientu, pri hladine významnosti sig. < 0,05)

Skupina alkoholikov	Neurotizmus	Extroverzia	Skupina bez diagnózy	Neurotizmus	Extroverzia
Exp.-Vplyv rovesníkov	0,103	-0,163	Exp.-Vplyv rovesníkov	-0,018	0,111
sig.	0,223	0,053	sig.	0,872	0,327
Exp.-Zvedavosť	0,296	0,043	Exp.-Zvedavosť	0,091	0,144
sig.	0,000	0,609	sig.	0,421	0,203
Exp.-Únik z problémov	0,433	-0,111	Exp.-Únik z problémov	0,129	-0,137
sig.	0,000	0,188	sig.	0,253	0,225
Prav.užív.-Vplyv skupiny	0,174	0,035	Prav.užív.-Vplyv skupiny	-0,014	0,05
sig.	0,038	0,681	sig.	0,905	0,658
Prav.užív.-Túžba po účinku	0,394	-0,112	Prav.užív.-Túžba po účinku	0,087	-0,032
sig.	0,000	0,185	sig.	0,441	0,778
Prav.užív.-Únik z problémov	0,494	-0,058	Prav.užív.-Únik z problémov	0,157	0,101
sig.	0,000	0,491	sig.	0,163	0,375

DISKUSIA

Z pohľadu medzifaktoriálnych vzťahov vrámci skupiny alkoholikov sa javia ako rizikové faktory a kombinácie faktorov:

- **Emočný vzťah v rodine**, ktorý je vo vzťahu k všetkým SMF experimentovania aj pravidelného užívania alkoholu. Čím je vzťah zápornejší, tým viac jednotlivcov podlieha rizikovým situáciám užívania alkoholu (bez ohľadu na prirodzenosť podliehania vplyvu skupiny alebo zvedavosti, či túžbe po účinkoch v pozitívnych situáciách – normalita motívov v období dospievania). Čím zápornejší emočný vzťah, tým väčšie pôsobenie faktorov vplyv (rovesníckej) skupiny, zvedavosť/túžba po novosti, únik z problémov, a naopak, čím kladnejší emočný vzťah v rodine, tým je pôsobenie situačno-motivačných faktorov slabšie. Pri zostavovaní situačno-motivačných faktorov sme vychádzali z rizikových faktorov drogového správania, ktoré sú obširne popísané v literatúre. Domnievali, že výraznejšie vzťahy sa ukážu pri faktoroch, ktoré nie sú prirodzené, a to sú faktory únik z problémov pri experimentovaní aj pravidelnom užívaní. Avšak, všetky podporené vzťahy sú slabé alebo stredne silné. Je to možné vysvetliť tým, že položky boli formulované na základe poznatkov o „rizikových“ situáciách užívania alkoholu, a teda môžu mať potenciál, aby v nich alkoholici skórovali vyššie. Z hľadiska tohto „rizikového charakteru“ SM faktorov sú výsledky v súlade s poznatkami a názormi odborníkov, ktorí sa zhodujú, že na vývoj rizikového správania u detí negatívne vplývajú negatívne alebo nedostatočné vzťahy s rodičmi, a že adolescenti, ktorí majú blízke vzťahy s rodičmi sú menej náchylní užívať drogy.
- **Výchovné riadenie v rodine** (u matky aj u otca), ktoré je vo vzťahu:
 - k všetkým SMF *experimentovania s alkoholom*. Jednotlivci s rozporným výchovným riadením v rodine viac experimentujú s alkoholom pod vplyvom všetkých troch SM faktorov (s rizikovým potenciálom).
 - k úniku z problémov ako SMF *pravidelného užívania alkoholu*. Jednotlivci s rozporným výchovným riadením v rodine viac pravidelne užívajú alkohol za účelom úniku z problémov. O rozpornom výchovnom riadení s v týchto súvislostiach v literatúre nehovorí, ale niektoré zdroje (napr. Presl, 1994; Masarik a kol, 2000) v súvislosti s rizikovými rodinnými faktormi poukazujú na rizikové výchovné štýly – príliš liberálny alebo rozmaznávací, hyperprotektívny štýl, typ rodiny s dominanciou jedného rodiča (zatiaľčo druhý sa na výchove nepodíela), nevhodné limity vo výchove – prílišná prísnosť alebo prílišná voľnosť. V období adolescencie je potrebné, aby mal jednotlivec priestor na splnenie „vývinovej úlohy“, ktorými je nachádzanie vlastnej identity. Človek potrebuje mať určitú mieru voľnosti, aby sa „učil na vlastných chybách“ a zároveň od rodičov určené hranice, ktoré mu poskytujú istotu bezpečia a zázemia, ktoré stále v rodine má. Tieto dva komponenty – voľnosť a požiadavky by mali byť preto v rovnováhe. Únik z problémov bol v našom výskume zadefinovaný ako vnútorný alebo vonkajší problém, alebo napätie, nespokojnosť so sebou. Rozporné výchovné riadenie samo osebe môže spôsobovať v jednotlivcovi konflikt, najmä v období adolescencie, keď potrebuje jasne zadefinovanie limitov a vyváženosť komponentov požiadaviek a voľnosti (ako sme uviedli vyššie). Zároveň rozporné výchovné riadenie ako štýl výchovy môže byť príčinou toho, že jednotlivec si v rodine neosvojil zvládacie stratégie, aby sa vedel adaptívne vysporiadať s problémom (a preto ho rieši neadaptívnym spôsobom – užívaním alkoholu).
- **Neurotizmus** ako osobnostná charakteristika, ktorá je vo vzťahu k SMF experimentovania – únik z problémov a zvedavosť, a k všetkým trom SMF pravidelného užívania

alkoholu. Čím je neurotizmus vyšší, tým viac jednotlivec užíva alkohol v rizikových situáciách, pričom najsilnejší vzťah je k SMF únik z problémov. Neurotizmus alebo emocionálna labilita u jednotlivca znamená, že človek intenzívne prežíva akékoľvek pozitívne či negatívne podnety, je zraniteľný, pochybuje o sebe, svojich schopnostiach, dokáže sa rozrušiť aj pri objektívne menej dôležitých podetoch. Charakteristika osobnosti s vyšším neurotizmom naznačuje, že takáto osobnosť vnútorne prežíva viac konfliktov a napätia, výkyvy nálad, ako osobnosť emocionálne stabilná, a preto je pochopiteľné, že skôr podlieha aktuálnemu tlaku situácie (vplyv skupiny), svojej aktuálnej pohnútky (zvedavosť) alebo ju môže motivovať práve únik z napätia a odreagovanie od problémov (napr. jedna položka použitého osobnostného dotazníka znie: „Často sa cítim bezmocný a chcem, aby mi niekto pomohol vyriešiť moje problémy.“).

- **Neurotizmus** je taktiež vo vzťahu s emočným vzťahom v rodine a výchovným riadením v rodine v skupine alkoholikov.

Z pohľadu porovnania medzifaktoriálnych vzťahov medzi skupinou alkoholikov a skupinou bez diagnózy alkoholizmu (na základe predchádzajúcich konštatovaní) sa javí ako riziková kombinácia faktorov (z perspektívy vzniku závislosti): záporný emočný vzťah – vyšší neurotizmus – rozporné výchovné riadenie – SMF únik z problémov.

Tento trs medzifaktoriálnych vzťahov sa v skupine *bez diagnózy závislosti* neobjavil. V skupine nealkoholikov emočný vzťah a výchovné riadenie v rodine neovplyvňuje experimentovanie ani pravidelné užívanie v situácii s motívom úniku z problémov. Niektoré významné korelácie boli zistené aj v tejto skupine, ale na rozdiel od vzťahov v skupine alkoholikov, išlo o vzťahy medzi spôsobom výchovy v rodine (emočný vzťah a výchovné riadenie) a situačno-motivačnými faktormi, ktoré sme posúdili ako prirodzené a normálne vzhľadom k vývinovému obdobiu dospievania (SMF experimentovania – zvedavosť, vplyv rovesníkov; SMF pravidelného užívania – vplyv skupiny, túžba po účinku).

V skupine bez diagnózy je tiež významný rozdiel v neurotizme podľa typu výchovného riadenia u otca, ale na rozdiel od skupiny alkoholikov, nie je najvyšší pri rozpornom riadení, ale výrazne nižší pri strednom výchovnom riadení otca. Vzťahy medzi neurotizmom a situačno-motivačnými faktormi experimentovania ani pravidelného užívania alkoholu neboli zistené.

ZÁVER

Rozdiel v medzifaktoriálnych vzťahoch medzi skupinou alkoholikov a skupinou bez diagnózy alkoholizmu spočíva v trse faktorov: negatívne emočné vzťahy v rodine – rozporné výchovné riadenie – vyšší neurotizmus – únik z problémov ako SMF užívania alkoholu (experimentovanie, pravidelné užívanie alkoholu). Možná aplikácia tohto výsledku do praxe nie je priama, ale obohacuje systém teoretických východísk o poznatky, ktoré ešte nie sú podrobne preskúmané. Výsledky tiež môžu pomôcť pri identifikácii rizikových jednotlivcov v práci poradenského alebo školského psychológa a na základe analýzy situačno-motivačných faktorov jeho užívania alkoholu efektívnejšie zamerať intervenciu. Výsledok je vhodný pre situácie, kedy sa prevencia posunula od „predchádzanie experimentovaniu a užívaniu alkoholu adolescentmi“ k „predchádzanie riziku vzniku závažnejších foriem alkoholového správania“.

Či je už jednotlivec užíva alkohol za účelom úniku z problémov, kompenzáciou negatívnych emočných vzťahov v rodine a rozporného výchovného riadenia, nasledovania príkladu z rodiny, alebo ako dôsledok zlyhania rodiny pri učení sa adaptívne zvládať problémy, intervenčné postupy v týchto prípadoch by mali byť zamerané na osvojovanie si zvládacích spôsobilostí a coping stratégií. Prirodzene, ani ostatné dve kategórie SMF užívania alkoholu

by nemali byť prehliadané, pretože nevystupujú samostatne (podľa našich výsledkov, na základe porovnania skupiny alkoholikov so skupinou bez diagnózy alkoholizmu, sa okrem úniku z problémov javia ako rizikové aj faktory: negatívny emočný vzťah v rodine, zahájenie pravidelného pitia alkoholu v adolescencii a kombinácia osobnostných čŕt: vyšší neurotizmus a mierne nižšia extroverzia). Intervencia bude však účinnejšia, keď budeme poznať, prečo jednotlivci užívajú alkohol. K tomu by mohla prispieť nami vytvorená koncepcia kategorizácie situačno-motivačných faktorov ako významného faktora užívania alkoholu a indikátora rizika vzniku závažnejších foriem alkoholového správania. A tiež vytvorenie pôvodnej metodiky pre zisťovanie prítomnosti situačno-motivačných faktorov experimentovania a pravidelného užívania alkoholu ako aj alkoholového správania v rodine, ktorá by mohla byť použitá aj v ďalších výskumoch danej problematiky alebo modifikovaná aj pre iné kategórie drog.

LITERATÚRA

- ČÁP, J., BOSCHEK, P. *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Bratislava: Psychodiagnostika, s. r. o., 1994.
- DIMOFF, T., CARPER, S. *Berie vaše dieťa drogy?* Bratislava: Obzor, 1994.
- FORD, J. A. Nonmedical prescription drug use among adolescents: The influence of bonds to family and school. *Yough & Society*, 40, 2009. s. 336–352.
- HAWKINS, J. D., GRAHAM, J. W., MAGUIN, E., ABBOTT R., HILL, K.G, CATALANO, R.F. Exploring the Effects of Age of alcohol use initiation and psychosocial risk factors on subsequent alcohol misuse. *Journal on Studies of Alcohol*, 58 (3), 1997. s. 280–290.
- HAWKINS, J. D., CATALANO, R. F., MILLER, J. Y. Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112, 1992. s. 64–105.
- HEINZ, A., LÖBER, S., GEORGI, A., WRASE, J., HERMANN, D., REY, E., WELLEK, S., MANN, K. Reward craving and withdrawal relief craving: assessment of different motivational pathways to alcohol intake. *Alcohol & Alcoholism*, 38 (1), 2003. s. 35–39.
- HOFFMAN, J.P. Exploring the direct and indirect family effects on adolescent drug use. *The Journal of drug issue*, 23, 1993. s. 535–557.
- JUNG J. *Psychology of Alcohol and Other Drugs: A research perspective*. London: Sage Publications, Inc., 2001.
- KOMÁRIK, E. *Pedagogika emocionálne a sociálne narušených*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998.
- KOLIBÁŠ, E., NOVOTNÝ V. *Alkoholizmus a drogové závislosti*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1996.
- MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003.
- MASARIK, P., MASARIKOVÁ, A., SEIDLER, P., WIEGEROVÁ, A. *Prevenia a protidrogová výchova*. Nitra: UKF, 2000.
- MAY, C. A burning issue? Adolescent alcohol use in Britain 1970–1991. *Alcohol Alcohol*, 27, 1992. s. 109–115.
- NETÍK, K., BUDKA, I., NEUMAN, J., VÁLKOVÁ, H. *K osobnosti kriminálního toxikomana*; Praha: Psychiatrické centrum, Nezávislý novinář II, 1991.
- NEWCOMB, M.D., MADDAHIAN, E., BENTLER, P.M. Risk factors for drug use among adolescents: Concurrent and longitudinal analyses. *American journal of public health*, 76 (5), 1986. s. 525–531.
- ONDREJKOVIČ, P. Všeobecná charakteristika nelegálnych drog a drogových závislostí. In: P. Ondrejko, E. Poliaková (Ed.), *Protidrogová výchova* (s. 8–16). Bratislava: VEDA, 1999.

- OROSOVÁ, O. *Prevenia – Pomoc – Rovesníci alebo Preventívne nie nepoškodí*. Košice: UPJŠ, 2003.
- POLIAKOVÁ, E., POPELKOVÁ, M., SOLLÁROVÁ, E., VEREŠOVÁ, M. *Pedagogické a psychologické otázky výchovy k drogovej prevencii*. Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 2000.
- PRESL, J. *Drogová závislosť: Môže byť ohrozeno i vaše dieťa?* Praha: Maxdorf, 1994.
- ROJKOVÁ, Z. Vzťah medzi vybranými faktormi drogového správania z aspektu vzniku drogových závislostí. In: L. Houdková, R. Čaníková (Ed.), *II. konferencie doktorandů oborů pomáhajících profesí* (s. 287–291), Ostrava: Filozofická fakulta OU, 2010.
- ROJKOVÁ, Z. Vzťah medzi vybranými faktormi vzniku závislostí získanými použitím anamnestických údajov závislých respondentov. In: *III. medzinárodná konferencia doktorandov odborov Psychológia a Sociálna práca* (s. 170–180). Nitra: Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF, 2009.
- RUISEL, I., HALAMA, P. *NEO päťfaktorový osobnostný inventár*. Praha: Testcentrum – Hogrefe, 2003.
- SEJČOVÁ, L., MALÍK, M. Postoje stredoškolskej mládeže k drogám. *Mládež a spoločnosť*, 12 (2), 2006. s. 49-59.
- SIMANTOV, E., SCHOEN, C., KLEIN, J. D. Health-compromising behaviours: Why do adolescents smoke or drink? Identifying underlying risk and protective factors. *Archives of pediatrics and adolescent medicine*, 154, 2000. s. 1025–1033.
- SULLIVAN, T. N. AND FARRELL, A. D. Risk factors. In: C. A. Essau (Ed.), *Substance Abuse and Dependence in Adolescence* (s. 87–118). East Sussex: Brunner-Routledge, 2002.
- TARTER, R. E., VANYUKOV, M., KIRISCI, L., REYNOLDS, M., CLARK, D. B. Predictors of Marijuana Use in Adolescents Before and After Licit Drug Use: Examination of the Gateway Hypothesis. *The American Journal of Psychiatry*, 163, 2006. s. 2134–2140.
- VEREŠOVÁ, M. *Mediátory užívania drog – Cesta k efektívnej prevencii drogových závislostí*. Nitra: UKF, 2004.
- WU, N. S., LU, Y., STERLING, S. and WEISNER, C. Family environment factors and substance abuse severity in an HMO adolescent treatment population. *Clinical Pediatrics*, 43, 2004. s. 323–333.